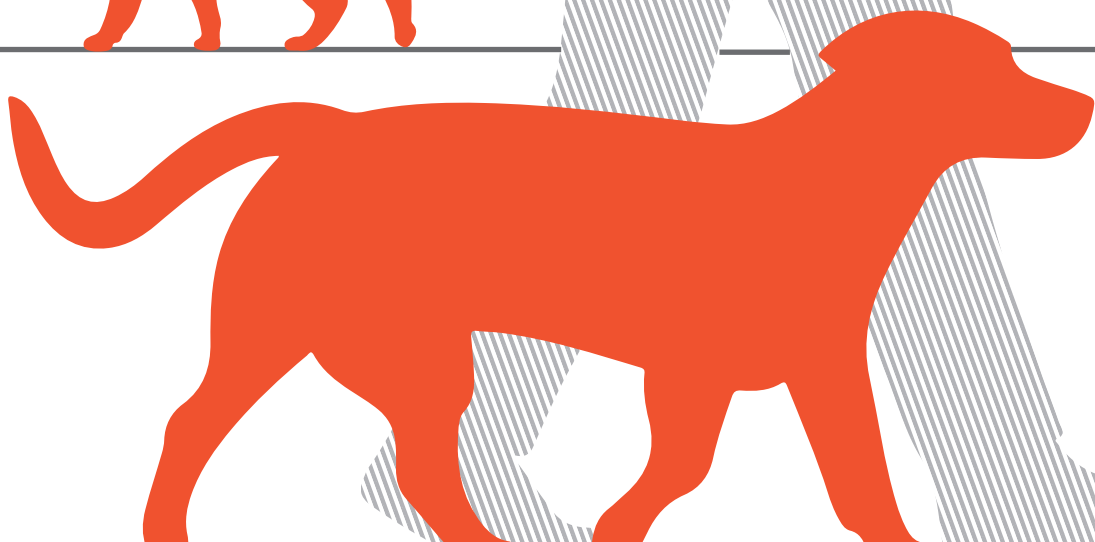
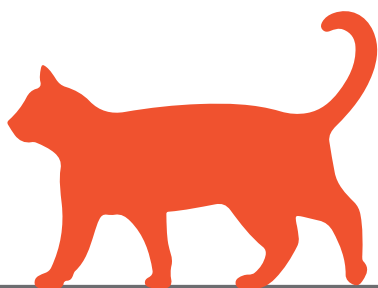


KOT / PIES / CZŁOWIEK

O RELACJACH
MIĘDZYGATUNKOWYCH
I KULTUROWYCH TEGO
KONSEKWENCJACH



KOT / PIES / CZŁOWIEK

O RELACJACH
MIĘDZYGATUNKOWYCH
I KULTUROWYCH TEGO
KONSEKWENCJACH

redakcja naukowa
Tarzycjusz Buliński, Katarzyna Linda-Grycza

współpraca
Wiktoria Blacharska

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
Muzeum Narodowe w Gdańsku

Gdańsk 2019

Recenzenci

dr hab. Weronika A. Brzezińska prof. UAM
dr hab. Kalina Wojciechowska prof. ChAT

Redakcja

Hanna Negowska

Korekta

Anna Herzog-Grzybowska

Projekt graficzny oraz skład

Agnieszka Gawędzka

Publikacja sfinansowana ze środków Muzeum Narodowego w Gdańsku
oraz z działalności statutowej Wydziału Historycznego Uniwersytetu Gdańskiego

© Copyright by Uniwersytet Gdański,
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
and Muzeum Narodowe w Gdańsku, 2019

Wydanie I

ISBN 978-83-7865-831-3
ISBN 978-83-63185-90-9

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

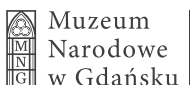
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel./fax (+48) 58 523 11 37, tel. 725 991 206
e-mail: wydawnictwo@ug.edu.pl
www.wyd.ug.edu.pl
Księgarnia internetowa: www.kiw.ug.edu.pl

Muzeum Narodowe w Gdańsku

ul. Toruńska 1, 80-822 Gdańsk
tel. (+48) 58 301 70 61
e-mail: sekretariat@muzeum1939.pl
<http://www.mng.gda.pl/>

Druk i oprawa

Zakład Poligrafii Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. 58 523 14 49; fax 58 551 05 32



- 5 **Tarzcjusz Buliński, Katarzyna Linda-Grycza**, *Relacje międzygatunkowe kot / pies / człowiek. Wprowadzenie*
- 13 **Barbara Maciejewska**, *O relacjach międzygatunkowych na wystawie „O kocie co chodzi własnymi drogami i o psie, który własnych dróg nie szuka”*

CZ. I Kot / Pies / Człowiek. Antropologia relacji międzygatunkowych

- 25 **Łucja Lange**, „Rozmowy ze zwierzętami” czy „rozmowy do zwierząt”. *O poszukiwaniach odpowiedzi z antropologią komunikacji w tle*
- 49 **Maja Vogt-Kostecka**, *Bliskość i skaza. O wszystkim tym, co czyni niektóre zwierzęta domowymi*
- 61 **Jacek Splisgart**, *Nie tylko hachikō. Pies w kulturze i społeczeństwie japońskim*
- 77 **Natalia Zacharek**, *Zoomorficzna postać istot nadprzyrodzonych w polskich wierzeniach ludowych (XIX – pocz. XX w.). Przykład kota i psa*
- 93 **Bożena Józefów-Czerwińska**, *Czy zwierzęta mają duszę? Ludzie i zwierzęta w źródłach historycznych oraz w źródłach folkloru*
- 109 **Arleta Gałązka**, *Towarzysze wojennej poniewierki marynarzy. Psy i koty na polskich statkach i okrętach w czasie II wojny światowej*
- 127 **Mieczysław Trajan**, *Felinofilia w praktyce. Aktywność opiekunów zwierząt w staromiejskiej części Wrocławia*
- 143 **Patryk Toczyński**, *Psy w readaptacji społecznej osób pozbawionych wolności*

CZ. II Kot / Pies / Człowiek w sztuce i literaturze

- 159 **Katarzyna Findlik-Gawron**, *Od pupila do potwora. Wizerunek kota i psa w drzeworycie japońskim ukiyo-e*
- 177 **Dominika Prais**, *Między przedmiotem a podmiotem. Status psich bohaterów w twórczości Olgi Tokarczuk*
- 191 **Marzena Kotyczka**, *Na początku była Lassie. Fenomen psów i kotów w literaturze popularnej*
- 209 **Lucyna Król**, *Psy i koty na starych fotografiach. Próba analizy zbiorów Muzeum Fotografii w Krakowie*
- 227 **Joanna Gellner**, *Psy, koty i ich ludzie. Historie niezwykłych przyjaźni międzygatunkowych w środowisku krakowskim*
- 249 **Katarzyna Skała**, *Pies i kot w polskich i chorwackich przysłowiach: przyczynek do analizy porównawczej*

Tarzcjusz Buliński, Katarzyna Linda-Grycza
Uniwersytet Gdański

RELACJE MIĘDZYGATUNKOWE KOT / PIES / CZŁOWIEK. WPROWADZENIE

Psy i koty towarzyszą człowiekowi od bardzo dawna. Najpierw udomowiliśmy te pierwsze – jakieś 20–40 tysięcy lat temu, koty zaś stały się naszymi kompanami około 10 tysięcy lat temu (Clutton-Brock 1995). Zwierzęta te były strażnikami naszych domostw i zbiorów, towarzyszami w radościach i smutkach, a niekiedy inspiracją dla rzeźbiarzy, malarzy. Koty czczono jako wizerunki bóstw między innymi w starożytnym Egipcie – przykładem może być postać bogini Bastet, popularnej patronki kotów, miłości, radości i domowego ogniska (Pinch 2004). To właśnie koty otaczano tam szczególną opieką, a po śmierci mumifikowano. Z kolei w starożytnej Grecji większe uznanie zaskarbiły sobie psy – przyznano im wieczyste miejsce w sztuce i literaturze (np. pies Odyseusza jako symbol wierności), zaś po śmierci pisano wzruszające epitafia na ich nagrobkach.

Dzisiaj zwierzęta te są przede wszystkim postrzegane jako domowe pupile, bardziej oficjalnie określa się je mianem „zwierząt towarzyszących”. Traktowane są z coraz większym szacunkiem, czasami wręcz jak członkowie rodziny, którzy mają swoje wygodne miejsce do spania, ukochane zabawki i ulubioną karmę. Ich liczba w Polsce i Europie nieustannie rośnie, choć szybciej zwiększa się liczba kotów – w 2010 roku było ich na naszym kontynencie prawie 85 tysięcy, by do roku 2016 osiągnąć liczbę prawie 103 tysięcy (Statista 2018). Niezwykłe historie z codziennego życia kotów, psów i ich opiekunów stają się tematem literatury pięknej czy filmów – wspomnieć można choćby serię książek i film oparty na historii kota Boba i jego opiekuna, ulicznego muzyka Jamesa Bowena (por. np. Bowen 2014).

Istnieje wiele publikacji naukowych poświęconych analizie relacji między ludźmi a psami bądź kotami – dominują przede wszystkim publikacje powstałe na gruncie nauk przyrodniczych i psychologicznych, ale i z zakresu nauk humanistycznych, na przykład literaturoznawstwa (por. np. Rutkowska 2016). Tematyka ta wzbudza również zainteresowanie antropologów, w tym młodych adeptów tej nauki w Polsce i na świecie, którzy badaniom relacji między zwierzętami towarzyszącymi a ich opiekunami oraz ich analizie poświęcają swoje prace magisterskie czy doktorskie (por. np. Kostecka 2014; Johnson 2009). Nie brakuje więc publikacji analizujących relacje między psami, kotami a ludźmi z perspektywy konkretnej dziedziny.

Szczególnie prężna w tym zakresie jest nowa, kształtująca się dziedzina badań nad relacjami ludzko-zwierzęcymi określana mianem *human-animal studies* (w skrócie *animal studies*), sytuująca się w ramach szeroko rozumianego posthumanizmu. Jej bardzo ważnym elementem jest wymiar etyczny studiów nad zwierzętami i ludźmi (zob. np. Bakke 2011). Badacze *animal studies* deklarują odejście od tak zwanego gatunkowego szowinizmu przejawiającego się w traktowaniu zwierząt jako biernych, podrzędnych, jednolitych w swej masie istot, które służą człowiekowi i są obiektem studiów. Postulują nowe, posthumanistyczne podejście, zgodnie z którym zwierzęta są postrzegane jako istoty o indywidualnych doświadczeniach, realizujące w świecie swoje własne cele i interesy. Według badaczy granica między człowiekiem a zwierzęciem nie jest wcale taka oczywista, znamy bowiem przykłady, że tak „ludzkie” atrybuty, jak kultura i język, są także obecne u wielu gatunków naszych „braci mniejszych”. Studia nad zwierzętami winny więc nie tylko dotyczyć roli zwierząt w społeczeństwie ludzkim, ale także badać ich sposób doświadczania życia oraz formułować ich prawa i stawać w ich obronie.

Inspiracją do powstania niniejszej publikacji była ogólnopolska konferencja naukowa pt. „Kot/pies/człowiek. O komunikacji międzygatunkowej i kulturowych tego konsekwencjach”, zorganizowana przez Muzeum Narodowe w Gdańsku oraz Zakład Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Gdańskiego, która odbyła się 27 kwietnia 2017 roku. Swoje poglądy na temat aspektów międzygatunkowych relacji wyrazili przedstawiciele różnych dyscyplin i zawodów, między innymi muzealnicy, antropologowie i etnologowie, literaturoznawcy czy funkcjonariusze instytucji publicznych (np. służby więziennej), a pragnieniem organizatorów było, aby te niezwykle ciekawe wypowiedzi mogły zaistnieć w formie książkowej. Do jej tworzenia zaprosiliśmy zarówno osoby biorące udział w konferencji, jak i innych badaczy zajmujących się tą problematyką. Efektem tej współpracy jest niniejszy tom.

Celem tej publikacji jest przedstawienie rozmaitych, czasami kontradykcyjnych spojrzeń na zagadnienie relacji zwierząt (zwłaszcza psa i kota) z człowiekiem. Pragnęliśmy stworzyć publikację, w której będą mogły wybrzmieć głosy osób z różnych środowisk i profesji, nie tylko naukowców ze środowisk uniwersyteckich, ale także pracowników innych instytucji publicznych i edukacyjnych czy badaczy niezależnych. Stąd też zamierzona niejednorodność książki. Nie jest to więc pozycja *stricte* naukowa, lecz rodzaj popularno-naukowej refleksji osób zainteresowanych tytułową tematyką. Wychodziliśmy bowiem z założenia, że wszystkie prezentowane tu perspektywy są równie ważne i dopiero ich połączenie daje szansę wielowątkowego spojrzenia na omawiane zagadnienie. Stąd znajdziemy w książce przykłady podejścia bardziej przedmiotowego, badawczego wobec zwierząt, jak i opujące za równoprawnym traktowaniem ludzi i zwierząt.

Warto dodać, że wielu autorów tekstów składających się na niniejszą książkę zwierzętami interesuje się nie tylko badawczo, edukacyjne bądź popularyzacyjnie, lecz relacje z nimi intensywnie praktykuje także w życiu prywatnym, co oczywiście mogło mieć wpływ na styl i sposób prezentowania analizowanych zjawisk. Stąd w niektórych wypowiedziach został utrzymany ton prywatny, zawierający indywidualne spostrzeżenia.

Książka została podzielona na dwie główne części, poprzedzone niniejszym wstępem oraz tekstem Barbary Maciejewskiej opisującym wystawę „O kocie, co chodzi własnymi drogami, i o psie, który własnych dróg nie szuka”, która dała początek planom konferencyjnym i publikacyjnym.

Pierwsza część książki zatytułowana *Kot/Pies/Człowiek. Antropologia relacji międzygatunkowych* skupia spojrzenia i refleksje, które dotyczą kwestii zwrotności w relacji człowiek – zwierzę, zwierzę – człowiek, wskazują na różne aspekty dualizmu w postrzeganiu zwierząt domowych. Część tę otwiera tekst *Rozmowy ze zwierzętami czy rozmowy do zwierząt. O poszukiwaniach odpowiedzi z antropologią komunikacji w tle* Łucji Lange, w którym autorka stara się odpowiedzieć na pytanie o to, czy ludzie komunikują się ze zwierzętami, czy jedynie prowadzą monologi, a punktem wyjścia do osiągnięcia tego celu stały się rozmowy z opiekunami zwierząt na temat ich zwyczajów konwersowania do, z lub za swoich podopiecznych. Tekst Mai Vogt-Kosteckiej *Bliskość i skaza. O wszystkim tym, co czyni niektóre zwierzęta domowymi* również w dużej mierze oparł się na badaniach własnych – długotrwałej obserwacji hodowców kotów rasowych oraz opiekunów zwierząt domowych. W artykule autorka między

innymi analizuje znaczenie brudu w kontekście relacji ludzko-zwierzęcych, korzystając z teorii opisanej przez Mary Douglas w pracy *Czystość i zmaza. Analiza pojęć nieczystości i tabu*.

Kolejne teksty przedstawiają spojrzenie dualistyczne na koty i psy jako na domowe pupile, o właściwościach magicznych, symbolicznych, duchowych. W kontekście Japonii pisze o tym Jacek Splisgart (*Nie tylko hachikō. Pies w kulturze i społeczeństwie japońskim*). Autor zwraca uwagę na zmiany, które zaszły w tamtejszym społeczeństwie na przestrzeni wieków w kontekście kulturowego i społecznego postrzegania roli psa, aż po XXI wiek, w którym ten czworonóg przejmuje funkcje dotychczas zarezerwowane dla najbliższej rodziny. Z kolei na gruncie polskim analizę relacji między ludźmi a psami i kotami w kontekście wierzeniowym przedstawia Natalia Zacharek (*Zoomorficzna postać istot nadprzyrodzonych w polskich wierzeniach ludowych do początku XX wieku. Przykład kota i psa*). Autorka koncentruje się na próbie scharakteryzowaniu sylwetek tych zwierząt pod względem wierzeń demonicznych w polskiej kulturze ludowej do początku XX wieku. Bożena Józefów-Czerwińska (*Czy zwierzęta mają duszę? Ludzie i zwierzęta w źródłach historycznych oraz w źródłach folkloru*) zadaje kluczowe z antropomorficznego punktu widzenia pytanie o posiadanie przez zwierzęta duszy. By na nie odpowiedzieć, czerpie ze zróżnicowanych kategorii źródeł, między innymi pochodzących z badań terenowych i relacji pozyskanych od mieszkańców pogranicza polsko-białoruskiego.

Kolejne artykuły poruszają kwestie wzajemnych relacji zwierząt i ludzi w szczególnych sytuacjach życiowych. Interesujący typ relacji przedstawiła Arleta Gałązka (*Towarzysze wojennej poniewierki marynarzy. Psy i koty na polskich statkach i okrętach w czasie II wojny światowej*), która przeanalizowała różne źródła i zebrała historie czworonogów towarzyszących marynarzom podczas rejsów w czasie wojny. Z kolei artykuł Mieczysława Trajana (*Felinofilia w praktyce. Aktywność opiekunów zwierząt w staromiejskiej części Wrocławia*) ukazuje zjawisko dokarmiania i opieki nad zwierzętami, głównie kotami. Tekst bazuje na obserwacjach i wywiadach swobodnych prowadzonych od 2007 roku przez autora, zaangażowanego również w ochronę zwierząt. Opisywana przez Mieczysława Trajana aktywnie praktykowana felinofilia ma w pewnym zakresie także wymiar felinoterapeutyczny – na tej relacji korzystają nie tylko koty, ale także (w sensie społecznym i emocjonalnym) ich opiekunowie, osoby dokarmiające.

Obecnie zwierzęta często są pomocne w różnorodnych terapiach. O relacji więźniów i psów w kontekście dogoterapii pisze Patryk Toczyński (*Psy w readaptacji społecznej osób pozbawionych wolności*). Autor zwraca uwagę na to, że psy mogą biernie lub aktywnie

współuczestniczyć w procesie resocjalizacji więźniów, a tworzenie więzi emocjonalnej z psem umożliwia zbudowanie fundamentu dla właściwych relacji międzyludzkich.

W drugiej części książki – *Kot/Pies/Człowiek w sztuce i literaturze* – zebrano teksty, które ukazują różne aspekty relacji międzygeneracyjnych, możliwe do odczytania ze źródeł z zakresu literatury bądź sztuki. W rozpoczynającym tę część tekście Katarzyny Findlik *Od pupila do potwora. Wizerunek kota i psa w drzeworycie japońskim ukiyo-e* zaprezentowano analizę wizerunku kota i psa uwidocznionego na grafikach *ukiyo-e* z okresu Edo. Autorka bada sposoby przedstawiania zwierząt oraz pokazuje zmiany, jakie zaszły na poziomie relacji wytworzonej między człowiekiem a kotem oraz człowiekiem a psem.

Kolejne teksty to rozważania o ludzko-zwierzęcych relacjach w odniesieniu do literatury. Próbę prześledzenia statusu psych bohaterów w twórczości Olgi Tokarczuk podjęła Dominika Prais (*Między przedmiotem a podmiotem. Status psych bohaterów w twórczości Olgi Tokarczuk*). Autorka tekstu skupia się na pozycji psów i ich relacji z bohaterami ludzkimi, analizuje mechanizmy upodmiotowienia, takie jak język, grzebanie zwierząt, ucłowieczanie w obliczu cierpienia i śmierci. Z kolei Magdalena Kotyczka rozwija wątek mitu o psie, który zawsze wraca do domu (*Na początku była Lassie. Fenomen psów i kotów w literaturze popularnej*). Podaje przykłady ze średniowiecznych legend oraz XIX-wiecznych anegdot, czyniąc je tłem dla rozważań o dzisiejszej wersji mitu wiernego psa, za którego pierwszą współczesną realizację uważa *Lassie, wróć!* Erica Knighta.

Dwa dalsze artykuły analizują świat relacji kotów i psów z mieszkańcami Krakowa – dawniej i obecnie. Interesujące refleksje dotyczące interpretacji ikonografii tych najpopularniejszych zwierząt domowych przytacza Lucyna Król (*Psy i koty na starych fotografiach. Próba analizy zbiorów Muzeum Fotografii w Krakowie*), która powołuje się na zasób fotografii atelierowej i amatorskiej zgromadzonej w krakowskim Muzeum Historii Fotografii im. Walerego Rzewuskiego. O krakowskich psach, kotach oraz ich znanych opiekunach pisze Joanna Gellner (*Psy, koty i ich ludzie – historie niezwykłych przyjaźni międzygatunkowych w środowisku krakowskim*). W jej artykule zostały poruszone wątki różnych ludzko-zwierzęcych relacji. Poznajemy specyfikę „związku” na przykład Ludwika Jerzego Kerna z jego bokserką Farsą Kernówną czy Jonasza Sterna z jego kotami, relację Olgi Boznańskiej i suczki Ki-ki, Karola Estreichera z jego charcikiem Dżimusem, jak również historię zmumifikowanej Gypsi – ukochanej suczki księżnej Wandy Jabłonowskiej.

W kończącym książkę artykule *Pies i kot w polskich oraz chorwackich przysłowiach: przyczynek do analizy porównawczej* Katarzyna Skała

porównuje przysłowia obu krajów dotyczące tych zwierząt, a także wykazuje, z jakimi cechami są w nich utożsamiane. Psy i koty są jednymi z najpopularniejszych i najbliższych związanych z człowiekiem pupili, a dzięki stałej obecności w codziennym życiu ludzi często są przywoływane w powiedzeniach i przysłowiach różnych języków świata.

Prezentowana książka jest wielowątkowa. To podróż po różnych częściach naszego globu (od „kociej” dzielnicy Port Miejski we Wrocławiu, przez pokłady statków i okrętów, aż po odległe geograficznie Japonię czy Amerykę), różnorodnych przestrzeniach, w których obserwowane i analizowane są relacje międzygatunkowe: w więzieniach i schroniskach dla zwierząt, muzeach, dzielnicach portowych i domach, na kartach książek i fotografiach, wreszcie w narracjach opiekunów, karmicieli i wielbicieli. W tym bardziej metaforycznym sensie również w świecie mitów i wierzeń, w świecie literatury, filozofii. Liczymy na to, że prezentowana opowieść o relacjach między ludźmi a psami i kotami oraz o kulturowych tego następstwach okaże się inspirująca.

Serdecznie dziękujemy autorom oraz wszystkim osobom, które przyczyniły się do powstania niniejszej książki.

Literatura

- Bakke M. (2011). Studia nad zwierzętami: od aktywizmu do akademii i z powrotem? *Teksty Drugie*, 3, 193–204.
- Bowen J. (2014). *Kot Bob i ja. Jak kocur i człowiek znaleźli szczęście na ulicy*. Warszawa: Wydawnictwo Nasza Księgarnia.
- Clutton-Brock J. (1995). *Origins of the dog: domestication and early history*. W: J. Serpell (red.). *The Domestic Dog: its evolution, behaviour and interactions with people*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pinch G. (2004). *Egyptian Mythology: A Guide to the Gods, Goddesses and Traditions of Ancient Egypt*. Oxford–New York: Oxford University Press.
- Rutkowska M. (2016). *Psy, koty i ludzie. Zwierzęta domowe w literaturze amerykańskiej*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.

Źródła internetowe

- Johnson J. (2009). *Dogs, Cats, and Their People: The Place of the Family Pet and Attitudes about Pet Keeping*, a thesis presented to the University of Waterloo in fulfillment of the thesis requirement for the degree of Master of Arts in Public Issues Anthropology, Waterloo, Ontario, Canada. [https://uwspace.uwaterloo.ca/bitstream/handle/10012/4379/Johnson_Jill.pdf;sequence=1; dostęp: 29.12.2017].
- Kostecka M. (2014). *Między przedmiotem a podmiotem. Postrzeganie zwierząt rzeźnych, rasowych i bezdomnych przez hodowców i opiekunów*. Praca doktorska – Wydział

Historyczny, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. [<http://hdl.handle.net/10593/10024>; dostęp: 29.12.2017].

Statista 2018. [www.statista.com; dostęp: 12.12.2017].

Tarzcjusz Buliński

Adiunkt w Zakładzie Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Gdańskiego. Zajmuje się antropologią szkoły, teorią i metodologią antropologii, etnologią Indian Amazonii oraz badaniami nad dzieciństwem (*childhood studies*). Prowadził badania terenowe wśród Indian Eñepá w Wenezueli. Najważniejsze publikacje: *Człowiek do zrobienia* (2002), *Sny, trofea, geny i zmarli* (2006), *Teren w antropologii* (2011), *Almanach antropologiczny: szkoła/pismo* (2015). Redaktor naczelny czasopisma *Etnografia. Praktyki, Teorie, Doświadczenia*. Dzieli dom z kotkami Lorką i Kredką oraz psem Huxleyem.

Katarzyna Linda-Grycza

Z wykształcenia etnolog, etnolingwista i socjolog; adiunkt w Zakładzie Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Gdańskiego. Studiowała w Poznaniu (UAM i WSB), a także na Universitat de Barcelona w Hiszpanii/Katalonii i na Albert-Ludwigs-Universität Freiburg w Niemczech. Prowadziła badania terenowe w regionach Polski, Hiszpanii, Szwajcarii oraz w Indiach. Jej zainteresowania badawcze oscylują wokół etnologii Europy, antropologii wizualnej oraz widowisk (m.in. tożsamość mniejszości i regionów, polityka językowa, *fiesta*, niematerialne dziedzictwo, antropologia ikony). Trener umiejętności międzykulturowych i lektor języków obcych, wieloletnia współpracownica organizacji pozarządowych. Doskonali się w sztuce pisania ikon. Ukończyła kurs felinoterapii. Miłośniczka zwierząt, w szczególności „kotowatych”.

